

Tomasz **Gliniecki**

Echa pancernego rajdu

**Propaganda wojenna i kreacja mitów wyzwolenicznych
na podstawie operacji mławsko-elbląskiej
Armii Czerwonej w 1945 roku**

Gdańsk 2017

Recenzenci rozprawy doktorskiej: prof. dr hab. Andrzej Gąsiorowski,
prof. dr hab. Mirosław Golon

Redakcja: Bożena Dembińska, Klaudia Dróżdź / e-DYTOR

Korekta: Natalia Maliszewska

Indeksy: Natalia Maliszewska

Projekt okładki i stron tytułowych: Magdalena Błażków Kreacja Pro

Na okładce sowiecki czołg T-34-85 na ul. Stary Rynek w Elblągu, krótko po zdobyciu miasta, druga dekada lutego 1945 r. Czołg zniszczono podczas pancernego rajdu z 23 stycznia. Źródło: A. Шайхет, ze zbiorów rodzinnych, ShA-2-0404-11-12. Autor składa Marii Żotikowej specjalne podziękowania za udostępnienie fotografii.

Copyright © 2017 by Author and Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

ISBN 978-83-65957-02-3

WYDAWCA

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
pl. W. Bartoszewskiego 1, 80-862 Gdańsk
tel. +48 58 323-75-20, fax + 48 58 323-75-30
e-mail: sekretariat@muzeum1939.pl
www.muzeum1939.pl

Skład i łamanie:
GRAFIKO, Krzysztof Pałubicki

Druk i oprawa:
Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN
im. Stanisława Kulczyńskiego Sp. z o.o.

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1.	
Sowiecka propaganda wojenna a narodziny mitów wyzwoleńczych	14
1.1. Propaganda i jej praktyczne zastosowanie w czasie wojny	17
1.2. Sowiecka doktryna propagandowa w obliczu wojny z Niemcami	21
1.3. Funkcjonowanie elementów systemu indoktrynacji w czasie wojny	33
1.3.1. Ład informacyjny i personel propagandy frontowej ..	34
1.3.2. Cenzura wojenna	40
1.3.3. Listy i paczki z frontu	42
1.4. Narzędzia propagandowe stosowane wobec żołnierzy Armii Czerwonej	43
1.4.1. Prasa	44
1.4.2. Fotografia frontowa	48
1.4.3. Literatura i poezja	51
1.4.4. Ulotki	53
1.4.5. Plakaty i instalacje wizualne	54
1.4.6. Radio i audycje megafonowe	56
1.4.7. Filmy i kroniki wojenne	58
1.5. Personifikacja bohaterów wojennych jako symboli walki i zwycięstwa	61
1.6. Zmiana postaw i przekonań jako zamierzony efekt propagandy	67
1.7. Funkcjonowanie mitów wyzwoleńczych	68

Rozdział 2.

Tworzenie propagandowego obrazu operacji

mławsko-elbąskiej	71
2.1. Informacje zamieszczone w prasie korpusu, armii i frontu ..	82
2.2. Artykuły korespondentów w prasie ogólnozwiązkowej	85
2.2.1. Artykuł podpułkownika Miłowanowa	86
2.2.2. Reportaż podpułkownika Szwankowa	90
2.2.3. Szkice reportażowe majora Krigera	97

Rozdział 3.

Odnaczenia bojowe żołnierzy jako element indoktrynacji ...

3.1. Archiwum personalne Armii Czerwonej i pozyskane dokumenty nagrodowe	114
3.2. System nagradzania	121
3.3. Specyfika działań mitotwórczych przy nagradzaniu orderami	140
3.3.1. Zmiany rangi nadawanych odznaczeń	141
3.3.2. Nagradzanie oficerów politycznych	143
3.3.3. Promowanie wybranych postaw żołnierskich	145

Rozdział 4.

Kontynuacja mitu pancernego rajdu w powojennej

historiografii	149
4.1. Historiografia europejska o rajdzie czołgów przez Elbląg ..	152
4.2. Polska interpretacja elbąskich wydarzeń z 23 stycznia 1945 roku	168

Rozdział 5.

Konfrontacja wspomnień z narodowymi obrazami wojny .....

5.1. Niemiecka perspektywa cierpienia i klęsk	183
5.1.1. Relacje niemieckich wojskowych	185
5.1.2. Zeznania niemieckich urzędników	194

5.1.3. Wspomnienia cywilnych mieszkańców Elbląga	197
5.1.4. Wspomnienia mieszkańców regionu	211
5.2. Wspomnienia sowieckie jako realizacja propagandowego kanonu zwycięstwa	217
Rozdział 6.	
Funkcjonowanie mitów wyzwolenicznych w powojennym Elblągu	241
6.1. Upowszechnianie propagandy i tworzenie mitów (1945–1965)	243
6.2. Mity wyzwolenicze jako fundamenty powojennej tożsamości (1965–1989)	249
6.3. Próba demontażu dotychczasowych mitów (po 1989 r.) ...	265
6.4. Analiza specyfiki elbląskiego mitu wyzwoleniczego	269
Zakończenie	273
Wykaz skrótów	277
Bibliografia	281
Spis ilustracji	303
Aneks. Biogramy najważniejszych uczestników wydarzeń ...	307
Indeks nazwisk	353
Indeks geograficzny	359
Summary	361

Wstęp

Pamięć narodów o wydarzeniach II wojny światowej ukształtowała się według różnic ideologicznych, wyznaczonych geopolitycznym podziałem świata, ustanowionym w 1945 r.¹ Po wprowadzeniu ładu jałtańskiego Polska znalazła się w strefie kontrolowanej politycznie, militarnie i gospodarczo przez Związek Sowiecki². Według oczekiwań i wskazań tego mocarstwa upowszechniano informacje dotyczące zdarzeń wojennych i statusu poszczególnych państw w konflikcie. Historia starć została zapisana z punktu widzenia zwycięzców, z wypukleniem wybranych przez nich elementów chwalebnych i jednoczesnym pominięciem wątków wstydlivych. Pełna niezależność badań naukowych nie była w Związku Sowieckim i państwach przezeń kontrolowanych dopuszczalna, a kolejno przygotowywane interpretacje przeszłości nakładały się na te, które jako propagandową kalkę wykorzystywano już podczas wojny do upowszechniania wykreowanych bohaterów. Zastosowano ją również wobec wyjątkowej akcji załóg z jednego z batalionów czołgów, atakujących w awangardzie 2 Frontu Białoruskiego (2 FB)³ ku brzegom Zalewu Wiślanego (Frisches Haff). Sowiecki rajd pancerny po ulicach Elbląga stał się w ten sposób powszechnie znanym symbolem odcięcia niemieckiej Grupy Armii (GA) „Środek”⁴ w Prusach Wschodnich. Był propagandową egzemplifikacją mławsko-elbląskiej operacji ofensywnej Armii Czerwonej, której walki toczyły się w dniach 14–26 stycznia 1945 r.⁵

---

¹ Por. S. Plokhly, *Jalta. Cena pokoju*, tłum. R. Bartoń, Poznań 2011; G. Dallas, *Zatruty pokój. 1945 – wojna, która się nie skończyła*, tłum. J. Sikora, Wrocław 2012.

² Kolejne skróty używane w publikacji oznaczane będą w nawiasach i podane w treści po pierwszym użyciu pełnej nazwy. W dalszej części podawane będą tylko skrócone nazwy. Wykaz użytych skrótów został zamieszczony w końcowej części jako uzupełnienie.

³ Ordre de Bataille 2 FB na 1 I 1945 r. opublikowane w: A. Seaton, *Wojna totalna. Wehrmacht przeciw Armii Czerwonej 1941–1945*, Kraków 2010, oprac. supl. A. Wingert, tłum. P. Mikietyński, s. 332–334.

⁴ Monografia zgrupowania: W. Haupt, *Heeresgruppe Mitte 1941–1945*, Bad Nauheim 1966.

⁵ Niemiecki punkt widzenia na operację styczniową w Prusach Wschodnich opisał były szef sztabu GA „Środek”: O. Heidkämper, *Die Abwehrschlacht in Ostpreußen in den Krisentagen des Januar 1945: (vom Standpunkt der Heeresgruppe Mitte aus gesehen)* [w:] *Die Wehrmacht im Kampf*, Heidelberg 1954, s. 221–231.

Podobnie jak przez wieki, i tu przeszłość opisana została według zapotrzebowania władców chcących pokazać swą siłę i męstwo, scalić kraj, a zarazem pohańbić wrogów. Opisano wygrane bitwy, których rezultaty były wynikiem bitności własnych wojsk i geniuszu militarnego przywódcy. Zwycięskiej wojny przecież nie zawdzięczano słabości przeciwnika, który – jak zazwyczaj podawano w kronikach i relacjach – walczył dzielnie. To oczywiście subiektywny zapis przeszłości, gdy historyk uzyskuje informacje obciążone interpretacją informatora, zależną od wiedzy i systemu wartości przez tego informatora reprezentowanego – tak wyjaśnia ów zapis metodolog historii Jerzy Topolski⁶.

Nie inaczej było z II wojną światową w interesującym nas zakresie walk o dzisiejsze północne ziemie Polski, leżące wówczas na styku Prus Wschodnich i Zachodnich. Zarządzone przez najwyższe dowództwo Armii Czerwonej i przekazane przez dowodzącego frontem marszałka Związku Sowieckiego Konstantego Rokossowskiego⁷ wprowadzenie oddziałów wojsk szybkich w przełamanie niemieckiej obrony wymagało błyskawicznego wdarcia się głęboko w terytorium wroga i odcięcia go od źródeł zaopatrzenia. Atak trwał niewiele ponad tydzień, po nim przyszły trudne i wyczerpujące, mało widowiskowe walki o utrzymanie pozycji, a potem zamknięcie wroga w kotle wschodniopruskim. Dlatego do publicznego przedstawienia i fetowania sukcesów skierowano epizod z czasu sławy czerwonooarmistów: szybkiej ofensywy, efektownych zwycięstw, zdobywania kolejnych miast i spychania niemieckiego wojska do ciągłej obrony. Stanisław Mika wyjaśnia taki dobór treści propagandowych skutecznością ich działania, twierdząc, że wiarygodny jest ten nadawca, którego przekazy są zbliżone pod względem zawartości do postaw odbiorców⁸.

W wypadku wybranego do opisu epizodu wojennego, związanego z egzemplifikującym informacyjnie operację mławsko-elbląską rajdem niewielkiego oddziału czołgów przez Elbląg, na którego podstawie powstał mit wyzwolenieczy,

---

⁶ J. Topolski, *Wprowadzenie do historii*, Poznań 2009, s. 44.

⁷ Skrócone biogramy opisywanych postaci ważnych dla badanych zdarzeń, głównie bezpośrednich uczestników rajdu przez Elbląg, umieszczone zostały w aneksie i oznaczone w przypisach według ułożonej alfabetycznie numeracji. Biogramy części osób, mniej istotnych dla bezpośrednich działań, acz niezbędnych dla jasności wyводу, zostały zaprezentowane bezpośrednio w przypisach.

Rokossowski Konstanty Konstantynowicz, ur. 1896, zm. 1968, dowodzący 2 FB. Od 1918 r. w RKKA, od 1944 r. marszałek Związku Sowieckiego. W latach 1937–1940 stalinowski więzień. Po przywróceniu na stanowisko jeden z bardziej błyskotliwych dowódców sowieckich. Kolejno dowódca kilku frontów, przed ofensywą styczniową 1945 r. przesunięty przez Stalina z głównego na wspomagający kierunek uderzenia. Po wojnie był przez kilka lat (1949–1956) ministrem obrony narodowej w Polsce, po czym wrócił do Związku Sowieckiego. Por. A. Seaton, *op. cit.*, s. 803.

⁸ S. Mika, *Psychologia społeczna*, Warszawa 1987, s. 233.

mamy szansę wielowątkowo prześledzić charakterystyczny sposób funkcjonowania propagandy politycznej. Brawurowy przejazd przez miasto uznany został przez sowieckich propagandystów za ostatni odcinek rajdu do wybrzeża, przeprowadzonego w celu odcięcia wojsk przeciwnika, ale też za początek walk ulicznych, których konsekwencją było zdobycie Elbląga przez Armię Czerwoną. Jednak przebieg walk nie wskazywał na bezpośrednią kontynuację tych działań. Wręcz przeciwnie, odcięcie dokonało się kilka dni później w okolicach nadbrzeżnego Tolkmicka (Tolkemit). Także po kilku dobach armia pancerna przestała oblegać Elbląg i przekazała dotychczasowe pozycje jednostkom armii uderzeniowej, wspartym artyleryjskimi dywizjami przełamania. Te dopiero rozpoczęły niemal dwutygodniowe regularne oblężenie miasta, zakończone jego zdobyciem i poważnymi zniszczeniami. Wcześniejsze działania były raczej nieudolnymi próbami opanowania Elbląga przy pomocy wojsk pancernych, mających znikome wsparcie piechoty. W dodatku jednostki te miały postawione przez naczelné dowództwo zupełnie inne zadania – zablokowanie niemieckich wojsk próbujących przebiegać się w stronę Wisły z Prus Wschodnich. Przejazd grupy sowieckich czołgów po ulicach wrogiego miasta miał natomiast wskazywać na odważne wykonanie postawionych rozkazów i jednocześnie usprawiedliwiać zasadność, choć nieudanych, prób jego zdobycia.

Propagandowa opowieść o odważnych załogach z pancernego batalionu, idącego na szpicy armii i całego frontu, przykryć miała liczne mankamenty i problemy decyzyjne sowieckich dowódców w walkach o odcięcie Prus. Wytworzone wówczas zafałszowania przebiegu zdarzeń mają konsekwencje do dziś, bo utrwalony mit wyzwoleniczy jest wciąż mało znaną częścią historii miasta i regionu. W pamięci powszechnej działa zatem, co zdaniem Ryszarda Tomickiego jest cechą konstytutywną mitu, celowo wprowadzony wykrzywiony obraz wydarzeń, z jego obiektywnym fałszem. Związana jest z tym mocna, jednostkowa lub zbiorowa, wiara w prawdziwość przedstawionego wyobrażenia. Dzięki temu mit funkcjonuje jako czynnik, który określa postawy i zachowania danej jednostki lub społeczności, a także aktywnie wpływa na postrzeganie przez nie rzeczywistości⁹. Bez wątplenia z takim zjawiskiem mamy do czynienia, a mit bohaterskiego rajdu przez Elbląg funkcjonuje nieprzerwanie od czasów wojny.

Działania propagandowe służące upowszechnieniu oryginalnego zdarzenia bojowego, a następnie prace mitotwórcze dające tej akcji znamiona najważniejszego i najbardziej znanego epizodu operacji mławsko-elbląskiej, zostaną tu

---

⁹ R. Tomicki, *Mit* [w:] *Słownik etnologiczny: terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, Warszawa 1987, s. 247.

przedstawione szczegółowo. Równie ważne jest ukazanie kontynuacji lokalnego mitu wyzwolenczego w powojennej historiografii, celebrowania związanych z tym wydarzeniem uroczystości oraz innych form upamiętnienia. Istotne jest też wskazanie przeciwstawnego sowieckiej i polskiej pamięci mitu obrońców, od lat chroniącego pamięć niemieckich żołnierzy i eksponującego cierpienia ludności cywilnej miasta. Prezentacja działań propagandowych i mitów wojennych zostanie skonfrontowana z dotychczasowymi, nielicznymi, próbami obalenia fałszywych elementów obrazu. Analiza przedstawiona zostanie na tle propagandy sowieckiej okresu wojennego oraz przeciwstawnych działań militarnych 2 FB i GA „Środek”, a także powojennego utrwalania mitów w ludowej Polsce, pozwalającego na długotrwałe pozostawanie przez nie częściami zafałszowanej historii.

Poruszający się na styku historii, kulturoznawstwa i politologii dawnych Prus Wschodnich Robert Traba przypomina, że pamięć kulturowa ma swoje punkty stałe, a są nimi ważne wydarzenia z przeszłości grupy społecznej, których wspominanie jest podtrzymywane przez kształtujący wpływ kultury, np. przez literaturę, obrzędy, pomniki, a także zinstytucjonalizowaną komunikację społeczną¹⁰. Za Janem Assmannem Traba nazywa te punkty figurami wspomnień¹¹. Bez wątplenia służący budowie mitu wyzwolenczego epizod wojenny z Elbląga, oparty na przypisanym mu znaczeniu symbolicznym, pełnił właściwą temu określeniu funkcję konstytutywną wobec powojennej pamięci mieszkańców części przekazanej Polsce dawnej ziemi pruskiej, z czasem ewoluując w ważny element realnego życia społecznego i wiedzy historycznej. Instytucjonalnie prowadzone działania propagandowe wypaczały obraz i postrzeganie wojny w jej trakcie, a także jak budowały i podtrzymywały wytworzone wówczas mity, również w okresie powojennym – stąd chęć sprawdzenia, jak bardzo dotychczasowa wiedza o przebiegu symbolicznego rajdu i jego konsekwencjach była zamierzonym efektem wojennego i powojennego wypełniania potrzeb indoktrynacyjnych, tworzących obrazy walk i wskazujących bohaterów do wykorzystania w postulowanych przez państwo i jego władze procesach inżynierii społecznej.

Zdarzenia operacji mławsko-elbląskiej mogą zatem zostać ujęte w zupełnie nowym świetle, ukazującym propagandowe fałszowanie historii oraz celowe budowanie i podtrzymywanie mitów tworzących pożądaną politycznie i społecznie powojenny wizerunek zdarzeń wojennych i ich konsekwencji. Co za

---

¹⁰ R. Traba, „*Wschodniopruskość*”. *Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*, Olsztyn 2007, s. 16–17.

¹¹ J. Assmann, *Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa*, tłum. S. Dyroff, R. Żytyńiec, „*Borussia*” 2003, nr 29, s. 34–35.

tym idzie wskazane mogą być podstawy do odrzucenia nieprawdziwego obrazu wojny, na tym przykładzie także w jej lokalnym, przez kilka powojennych dekad publicznie honorowanym i oficjalnie upamiętnianym wymiarze. W konsekwencji może to być zacznik do bardziej szczegółowych badań nad świadomością historyczną mieszkańców północno-wschodniej Polski i ich identyfikacją z przeszłością tych ziem¹².

W szerszym ujęciu zauważyć też trzeba, że publikacja ta jest próbą wielostronnego omówienia propagandowego obrazu epizodycznych, a jednak symptomatycznych dla operacji bojowych zdarzeń, które od kilkudziesięciu lat rzutują na społeczne postrzeganie II wojny światowej w Polsce, skutkując fałszywą interpretacją elementów rozstrzygnięcia konfliktu, a także na przemiany terytorialne i ludnościowe w tej części kontynentu. Jej pozornie lokalny charakter naturalnie wpisuje się w dyskurs o Europie Środkowo-Wschodniej, która przez pół wieku zasłonięta była „żelazną kurtyną”, w znacznej mierze również w sensie historiograficznym.

Dla właściwego porządku rzeczy autor pragnie zwrócić uwagę na jeszcze dwie kwestie. Pierwsza, że książka niniejsza nie jest ani początkiem, ani też końcem prezentacji jego badań nad omawianą tematyką. I nie tylko dlatego, że częściowo była już źródłem wcześniejszych artykułów i referatów konferencyjnych, ale głównie z powodu celowego doboru treści do niniejszej publikacji tak, że sfera działań militarnych w operacji mławsko-elbląskiej została potraktowana mniej szczegółowo niż tytułowa działalność propagandowa i mitotwórcza. Powrót do ustaleń dotyczących przebiegu walk będzie zapewne naturalną konsekwencją w przyszłości. I sprawa druga. Serdeczne podziękowania należą się wszystkim, którzy dopingowali autora przy pracy i odpowiedzialnie recenzowali jego poczynania. Książki tej nie byłoby bez dobrych rad profesorów: Janusza Hochleitnera, Andrzeja Gąsiorowskiego i Mirosława Golona. Ani jedno zdanie nie zostałoby też napisane bez rodzinnego wsparcia Jolanty i Martyny Glinieckich. Do tych najważniejszych osób dołączyć trzeba długą listę ludzi życzliwych.

---

¹² Por. I. Lewandowska, *Historyczna świadomość regionalna. Z badań nad młodzieżą licealną Warmii i Mazur*, Olsztyn 2003; I. Lewandowska, J. Hochleitner, *Przemiany historycznej świadomości regionalnej mieszkańców Warmii i Mazur (na przykładzie badań w Reszlu i Szczytnie)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (KMW) 2003, nr 1, s. 57–74.